

12-16: The translation is different than the publication : «Including the prince of Puruṣhattum, Uṣunala, and the r.s. of Wahṣušana they have taken an oath (they have made a sworn treaty)».

17 : .. i-la-kam should be written together.

22: .. a-na-ku-^rma^r i-la-áp-ta «I shall book them myself» see line 29: a-na-ku-ma ú-ša-ba-šu-nu.

32: The translation is a bit different: «Even he is worried/unwilling he is to come».

Nr. 79, 2-3: .. še-a-am-kà-ar-pa-at (3) ma-ṭi «n sacks of barley, less one *karpātu* -measure» see *maṭi'um/maṭu*. This text was treated by myself at the 34th R. A.I of İstanbul (see its proceedings (in print).

6: Lá-ḫu-ta-aḫ-šu, delete IGI Ḫu-[r]a-aḫ-šu.

7: ù Be-li-ú-ma not Ta-li-ú-ma.

Nr. 81, This text also was one of the texts I have read at the 34th R. A. I. see the Proceedings of 34th R. A. I. of İstanbul (in print).

Veysel Donbaz

RENFREW, C., *ARCHAEOLOGY AND LANGUAGE. The Puzzle of Indo-European Origins*. XIV + 346 sayfa, iki harita, 14 levha, 45 resim, 14 tablo, önde teşekkürler, içindekiler ve resim listesi, arkada notlar, bibliyografya ve index. Penguin, Middlesex 1989.

Bugün dünyanın pek çok bölgesinde konuşulan ve bazılarını da bize bırakmış oldukları yazılı belgelerden tanıdığımız Hint-Avrupa (:H.A.) dillerinin kökeni sorunu, dilbilimsel ve arkeolojik araştırmaların oldukça tartışmalı konuları arasında yer almaktadır, ve bu sorunun altında hangi tarih ve tarih öncesi olayların yattığı da tartışmaların ana konusunu oluşturmaktadır.

Avrupa dilleri arasındaki gözlemlenebilir dilbilgisel benzerliklere Sanskritçe'nin keşfinin getirdiği yeniliklerin de eklenmesi ile başlayan H.A. dillerinin kökeni sorunu, bu dillerin nereden geldikleri, ortak bir atadan mı türedikleri ya da tamamen farklı bir açıklamanın bulunup bulunmadığı sorularıyla 1813'de T. Young tarafından Hint-Avrupa/Indo-German araştırmaları kapsamına konmuştur. 19.yy'ın ortalarına değin araştırmacılar, değişik H.A. dillerinde yazılmış en eski belgeleri inceleyerek tanınabilir H.A. özelliklerini ortaya çıkarmaya ve karşılaştırmalı dilbilimsel yöntemlerle ortak bir H.A. vokabüleri (Protolexicon) yaratmaya çalışmışlardır. Bunu izleyen dönemlerde de, *Ursprache* (=ata dil, ya da Proto-Hint-Avrupa (: P. H. A. dili), dilbilimsel paleontolojik yaklaşımla bir zamanlar H. A.'lıların yaşamış oldukları doğal çevreyi ve kültürü yansıtan *Urheimat* (: anavatan) ve son olarak bu bölgede yaşamış ve bu dili konuşmuş *Urvolk* (: ata halk) tasarımları ortaya konmuştur.

H. A. dillerinin kökeni sorununun hareket noktası dilseldir. Oluşmuş farklı bölgelere yayılmış bulunan diller arasındaki ilişkileri P. H. A. diline götürecek «soy ağacı» ve «dalga/halka» modelleri önerilmiştir. A. Schleicher tarafından önerilen soy ağacı yaklaşımına göre diller, basit bir dağılım esasına dayanıyordu. Diller birbirlerinden uzaklaştıkça farklılık gösteriyor ve tamamen farklı diller haline gelinceye değin de dialektler farklılaşıyordu. J. Schmidt tarafından sunulan ve N. S. Trubetskoy tarafından da iddia edilen dalga/halka modeline göre de dil değişimleri, başlangıçta tamamen farklı durumda bulunan diller arasındaki benzerlik büyüyüncüye, yani nihayi buluşma noktasına, değin dalgalar haline yayılıyordu.

Doğa bilimlerindeki gelişmelere paralel olarak H. A.'lıların anavatanının nerede olduğu sorunu daha yoğun olarak araştırma-

çuların gündemine girmiştir. Bu noktada da yaklaşım dilseldi.

Oluşturulan P. H. A. vokabülerinde H. A.'lıların yaşamış oldukları doğal çevreyi ve toplumsal örgütlenme biçimlerini yansıtacak sözcükler aranmıştır. Örneğin, protoleksikon'da bulunabilecek özel (specific) bir coğrafya, bitki ya da hayvan adı H. A.'lıların anavatanın yerini gösterebilirdi; ya da protoleksikon'daki çok sayıda ak-raba ve hayvan adlarına bakılarak, H. A.'lıların göçebe çoban toplulukları halinde yaşamış oldukları öne sürülebilirdi.

Dilbilimsel kanıtlara dayanan argumanların yerini prehistorik arkeolojinin gelişmesiyle elde edilen bilgilerin ışığında belli çanak-çömlek türleri ve prehistorik eşyaların sistematik bir şekilde incelemesi aldı. Bu dönemde Avrupa prehistoryasının değişik aşamalarını temsil eden Yayvan/çan ağızlı Bardaklar (Beaker/Bell Beaker), Şeritli Mallar (Corded Ware), Hatlı Kaplar (Linear Pottery), delikli savaş baltaları (perforated battle-axes) ve çeşitli prehistorik buluntular arkeologlar tarafından tanımlanmıştır. Bu tür materyaller aracılığıyla Avrupa dillerini konuşanların kültürlerini kökenlerine değin izlemenin mümkün olabileceği kabul edilmiştir.

Belli artefact'ların, belli bir kap türünün, hatta belli bir süsleme şeklinin belli halk guruplarının göç veya yayılımlarını ve dillerin dağılımını temsil ettiği görüşü ilkin G. Kossinna tarafından uygulanmıştır. Kossinna, fırınlanmadan önce yüzeyi kavisli hatlarla süslenmiş hatlı kaplara dikkat çekerek, bu kültürün kökeninin Almanya ve Hollanda toprakları arasında kalan Kuzey Avrupa'da bulunduğunu ifade etmiştir. Kossinna'ya göre hatlı kap halkı, aralarında şeritli kap yapan halkların da bulunduğu H. A.'lı toplumların baskısıyla güneye, oradan da Persçe ve Hintçe gibi dilleri konuşan H. A.'lı toplumların ataları oluncaya değin doğruya doğru göç etmişlerdir.

Kossinna'nın yaklaşımının sıkı bir takipçisi olan G. Childe, İkinci Dünya Savaşının başlangıcına değin yapmış olduğu çalışmalarla H. A.'lıların anavatanının Güney Rusya steplerinde olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Childe, daha önce O. Schrader tarafından dilbilimsel paleontolojik yöntemle öne sürülen Güney Rusya steplerinin, H. A.'lıların M. Ö. 3500-2500 yılları arasında atlı savaşçı-göçebe-çoban toplulukları halinde batıya ve güneye doğru yayıldıklarını belgeleyen kurgan mezarlarının, delikli-taş-savaş baltalarının, evcil at kullanımının ve tekerlekli arabaların varlığından dolayı, H. A.'lıların anavatanı olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Childe bir ara, kurgan mezarlardaki aşı boyalı iskeletlerin uzun boylu, uzun kafalı (dolichocephalic), düz çeneli (orthognathic) ve küçük burunlu (leptorhine) olmalarına bakarak bunların sarışın, mavi gözlü Nordikler olabileceğini öne sürmüştü de, daha sonra bu düşüncesinden vazgeçmiştir.

Avrupa dilleri arasındaki gözlemlenebilir dilbilgisel benzerliklere Sanskritçe'nin keşfinin getirdiği yeniliklerin de eklenmesi ile başlayan H.A. dillerinin kökeni sorunu, bu dillerin nereden geldikleri, ortak bir atadan mı türedikleri ya da tamamen farklı bir açıklamanın bulunup bulunmadığı sorularıyla 1813'de T. Young tarafından Hint-Avrupa/Indo-German araştırmaları kapsamına konmuştur. 19.yy'ın ortalarına değin araştırmacılar, değişik H.A. dillerinde yazılmış en eski belgeleri inceleyerek tanınabilir H.A. özelliklerini ortaya çıkarmaya ve karşılaştırmalı dilbilimsel yöntemlerle ortak bir H.A. vokabüleri (Protolexicon) yaratmaya çalışmışlardır. Bunu izleyen dönemlerde de, *Ursprache* (=ata dil, ya da Proto-Hint-Avrupa (: P. H. A. dili), dilbilimsel paleontolojik yaklaşımla bir zamanlar H. A.'lıların yaşamış oldukları doğal çevreyi ve kültürü yansıtan *Urheimat* (: anavatan) ve son olarak bu bölgede yaşamış ve bu dili konuşmuş *Urvolk* (: ata halk) tasarımları ortaya konmuştur.

H. A. dillerinin kökeni sorununun hareket noktası dilseldir. Oluştuğu farklı bölgelere yayılmış bulunan diller arasındaki ilişkileri P. H. A. diline götürecek «soy ağacı» ve «dalga/halka» modelleri önerilmiştir. A. Schleicher tarafından önerilen soy ağacı yaklaşımına göre diller, basit bir dağılım esasına dayanıyordu. Diller birbirlerinden uzaklaştıkça farklılık gösteriyor ve tamamen farklı diller haline gelinceye değin de dialektler farklılaşıyordu. J. Schmidt tarafından sunulan ve N. S. Trubetskoy tarafından da iddia edilen dalga/halka modeline göre de dil değişimleri, başlangıçta tamamen farklı durumda bulunan diller arasındaki benzerlik büyüyünceye, yani nihayi buluşma noktasına, değin dalgalar haline yayılıyordu.

Doğa bilimlerindeki gelişmelere paralel olarak H. A.'lıların anavatanının nerede olduğu sorunu daha yoğun olarak araştırmacıların gündemine girmiştir. Bu noktada da yaklaşım dilseldi. Oluşturulan P. H. A. vokabülerinde H. A.'lıların yaşamış oldukları doğal çevreyi ve toplumsal örgütlenme biçimlerini yansıtacak sözcükler aranmıştır. Örneğin, protoleksikon'da bulunabilecek özel (specific) bir coğrafya, bitki ya da hayvan adı H. A.'lıların anavatanının yerini gösterebilirdi; ya da protoleksikon'daki çok sayıda akraba ve hayvan adlarına bakılarak, H. A.'lıların göçebe çoban toplulukları halinde yaşamış oldukları öne sürülebilirdi.

Dilbilimsel kanıtlara dayanan argumanların yerini prehistorik arkeolojinin gelişmesiyle elde edilen bilgilerin ışığında belli çanak-çömlek türleri ve prehistorik eşyaların sistematik bir şekilde incelemesi aldı. Bu dönemde Avrupa prehistoryasının değişik aşamalarını temsil eden Yayvan/çan ağızlı Bardaklar (Beaker/Bell Beaker), Şeritli Mallar (Cordded Ware), Hatlı Kaplar (Linear Pottery), delikli savaş baltaları (perforated battle-axes) ve çeşitli prehistorik buluntular arkeologlar tarafından tanımlanmıştır. Bu tür materyaller aracılığıyla Avrupa dillerini konuşanların kültürlerini kökenlerine değin izlemenin mümkün olabileceği kabul edilmiştir.

Belli artefact'ların, belli bir kap türünün, hatta belli bir süsleme şeklinin belli halk guruplarının göç veya yayılımlarını ve dillerin dağılımını temsil ettiği görüşü ilkin G. Kossinna tarafından uygulanmıştır. Kossinna, fırınlanmadan önce yüzeyi kavisli hatlarla süslenmiş hatlı kaplara dikkat çekerek, bu kültürün kökeninin Almanya ve Hollanda toprakları arasında kalan Kuzey Avrupa'da bulunduğunu ifade etmiştir. Kossinna'ya göre hatlı kap halkı, aralarında şeritli kap yapan halkların da bulunduğu H. A.'lı toplumların baskısıyla güneye, oradan da Persçe ve Hintçe gibi dilleri konuşan H. A.'lı toplumların ataları oluncaya değin doğuya doğru göç etmişlerdir.

Kossinna'nın yaklaşımının sıkı bir takipçisi olan G. Childe, İkinci Dünya Savaşının başlangıcına değin yapmış olduğu çalışmalarla H. A.'lıların anavatanının Güney Rusya steplerinde olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Childe, daha önce O. Schrader tarafından dilbilimsel paleontolojik yöntemle öne sürülen Güney Rusya steplerinin, H. A.'lıların M. Ö. 3500-2500 yılları arasında atlı-savaşçı-göçebe-çoban toplulukları halinde batıya ve güneye doğru yayıldıklarını belgeleyen kurgan mezarlarının, delikli-taş-savaş baltalarının, evcil at kullanımının ve tekerlekli arabaların varlığından dolayı, H. A.'lıların anavatanı olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Childe bir ara, kurgan mezarlardaki aşı boyalı iskeletlerin uzun boylu, uzun kafalı (dolichocephalic), düz çeneli (orthognathic) ve küçük burunlu (leptorhine) olmalarına bakarak bunların sarışın, mavi gözlü Nordikler olabileceğini öne sürmüştü de, daha sonra bu düşüncesinden vazgeçmiştir.

İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda Pedro Bosch-Gimpera, Giacomo Devoto ve Hugh Hencken arkeoloji ağırlıklı görüşler öne sürmüşlerdir. Arkeolojik belgelere dayanan çok etkili bir görüş de Marija Gimbutas tarafından ortaya atılmıştır. 1956 ve daha sonra daha ayrıntılı olarak 1968-79 yılları arasında Gimbutas, pek çok arkeolojik bulgunun ışığında, protoleksikon yardımıyla oluşturulan H. A.'lıların hipotetik ata kültürüyle ilgili olabilecek Neolitik ve Kalkolitik dönemlerde Avrupa'da başka bir kültürün bulunmadığını ve bütün Avrupa topraklarını etkileyen büyük çaplı hiç bir yayılım ve istilanın belgelenmediğini belirterek, P. H. A.'lılığın Güney Rusya steplerindeki kurgan kültürüyle temsil edilebileceğini öne sürmüştür.

Doğu Avrupa'da Vuçedol birlikleri halinde görülen Kurgan kültürünün bu birliğin bir dalı olan çan ağızlı kaplar halkı tarafından dalgalar halinde Avrupa'ya taşındığı görüşünde olan Gimbutas, M. Ö. 3. binyılın ikinci yarısındaki çan ağızlı kaplar halkının amca ve kuzenleri olan Kuzey Avrupa'daki şeritli mallar ve Kuzey Karadeniz'deki Katakomb-mezar halkları gibi atlı ve oklu savaşçılar halinde yaşadıklarını belirtmiştir. Ayrıca, Avrupa kıtası üzerinde bronz metalürjisinin çabucak yayılmasının nedeninin H. A.'lıların, oynak bir yapıda olmalarından kaynaklandığını, yarı değerli taşlardan yapılmış topuz, savaş baltaları ve çakmak taşı okuçlarıyla birlikte bronz silahların görünüşünün Kurgan halklarının dağılım yollarına uygun düştüğünü öne sürmüştür. Böylece Gimbutas, «Kurgan» terimini M. Ö. 5., 4., ve 3. binyılların H. A. kültürünü temsil eden ve Avrupa'da dramatik bir değişme neden olan kültürel bir yapıyı yansıtan geniş kapsamlı bir adlandırma olarak tanımlamıştır.

Bu noktaya değin özetlediğimiz ve günümüzde de araştırmacılar tarafından yaygın olarak üzerinde durulan H. A. dillerinin kökeni sorunuyla ilgili dilbilimsel ve arkeolojik argümanların yeterince tartışılmamış olduğu görüşünü vurgulayan Renfrew, bütün Avrupa prehistoryasını geniş çaplı etkileyen başka hangi arkeolojik değişimlerin bulunabileceğini araştırmaktadır. Renfrew'ye göre, önceki araştırmacıların içine düştükleri yanılgı, G. Childe tarafından ortaya atılan belli bir *dil = toplum = arkeolojik kültür* eşitliğinin getirdiği sakıncalardan kaynaklanmaktadır.

H.A.'lıların anavatanı konusunda yapılan arkeolojik çalışmaların esasen dilbilimsel paleontolojik bir görüş noktasından yola çıktığına dikkat çeken yazar, anavatanlarında (Urheimat) ata halk (Urvolk) tarafından konuşulmuş ana dili (Ursprache) yansıtan P.H.A. vokabülerinin (Proto-lexicon) güvenilmezliği üzerinde durmakta ve eleştirilerini şu noktalarda yoğunlaştırmaktadır :

— Protoleksikon'da görülen sözcüklerin bir bölümünün bir takım buluşlar ve yenilikler sonucu P. H. A. vokabülerine başka dillerden geçen sözcükler (loan-words) olabileceği,

— Sözcüklerin anlamlarının zamanla değişime uğramış olma olasılığının gözardı edilmesi,

— Akrabalık ve toplumsal örgütlenme biçimlerini yansıtan sözcüklere bakarak H. A.'lıların, sanıldığı gibi aksine, kitlesel örgütlenme yerine aile birimleriyle sınırlı kaldıklarının anlaşılması, ya da farklı bir açıklamanın söz konusu olması,

— Belli bitki ve hayvan türlerine işaret eden sözcüklerin, değişik bölge ve dialektlerde eş sözcüklerle gösterilmesinin aynı canlı türüne işaret ettiği anlamına gelmediği, örneğin «robin» (nar bülbülü) sözcüğü İngiltere'de ve A.B.D.'de ayrı kuş türlerini göstermektedir.

— H. A.'lıların göçebe çobanlar halinde yaşadıkları ve hayvansal yiyeceklere bağımlı oldukları görüşü, bugün dünyanın pek çok bölgesinde gözlemlenebilen çoban topluluklarının çifçilerle işbirliği yapmalarından ve tarımsal yiyeceklerden de yararlanmalarından dolayı kabul edilemeyeceği,

— Tanınabilir adlar arasında hayvan adlarının sayıca çokluğunun, ata halkının doğal çevresine uygun canlı türlerinin varlığı ya da yokluğundan çok, dilbilimsel unsurların sonucu olarak görülmesi.

Böylece yazara göre, protoleksikon'un bütün argumanları çökmekte ve H. A.'lıların göçebe çobanlar oldukları mitosu tamamen varlığını kaybetmektedir.

Daha sonra eleştirilerini H. A.'lıların anavatanıyla ilgili olduğu kabul edilen arkeolojik verilere yönelten Renfrew, Avrupa pre-

historyasının anakaynaklarını oluşturan yayvan/çan ağızlı kaplar, şeritli mallar ve bunlarla birlikte görünen öteki gömü malzemelerinin M. Ö. 3500-3000 yılları arasında doğudan Orta Avrupa'ya devamlı bir istila ve nüfus hareketinin varlığına işaret edip etmediğini tartışmaktadır. 1977'de İngiliz arkeolog S. Shennan tarafından yapılan *Bell Beakers and their context in central Europe : a new approach* başlıklı doktora tezine dayanarak, Avrupa'da geniş çaplı bir dağılım alanı bulunan yayvan ve yan ağızlı kalplarla öteki assemblage'ların Avrupa'da büyük çaplı bir nüfus değişimini yansıtmadıklarını öne sürmektedir. Bunların bir takım yerel siyasi, dini ve ideolojik unsurlar arasındaki bir dizi yenileşme, dağılım ve benimseme olaylarının sonucu olarak açığa çıktıklarını belirtmekte ve gömülen şahısların toplum içindeki statülerinin ima edildiğini kabul etmektedir.

Yazar batıya doğru yayılımın varlığını destekleyen at kullanımının Batı Avrupa'da yeterince kanıtlanmadığını, aşı boyalı mezarların ise, her hangi bir toplumsal statüyü temsil edip etmediklerinin belli olmadığını belirtmektedir. Sonuç olarak H. A.'lıların doğudan batıya doğru göç ve istila hareketlerinin arkeolojik bulgular aracılığıyla da yeterince desteklenmemiş olduğunu vurgulayan Renfrew, yeni arkeolojik çalışmalarla, yayvan kaplar ve şeritli mallar kültürlerinin yerleşik tarım toplumları halinde yaşamış olduklarının anlaşılmasına başladığını öne sürmektedir.

Belli artefact'ların belli bir toplum veya dil ile yalnız anlamda eşitliğini rededen yazar, hangi toplumsal, ekonomik ve demografik aşamaların dil değişimleriyle ilgili olabileceğini ve bu değişimlerin arkeolojik belgelere nasıl yansımış olabileceğini araştırmak gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca H. A. dillerinin kökeni sorununun belli bir dilin belli bir bölgede nasıl konuşulmaya başladığı sorunuyla çok yakın ilişkisi olduğunu vurgulayan Renfrew, sonunda bu tarzda bir yaklaşımın bizi dilin prehistoryası hakkında bazı bilgiler edinmeye götüreceğine ve arkeolojik belgelerin daha tutarlı bir kullanımına yol açacağına inanmaktadır.

Dil değişiminin belli bir bölgede, i) İlk yerleşim (Initial colonization), ii) Yer değiştirme (Replacement) ve iii) Devamlı gelişme (Continuous development) aşamalarıyla ortaya çıktığına dik-

kat çeken Renfrew, dilbilimsel yerdeğişimin (linguistic replacement) üç modeli üzerinde durmaktadır :

I. model : Nüfus yoğunluğu (Demography) /Geçim ekonomisi (Subsistence),

II. model : Seçkin eğemenliği (Elite dominance) ve

III. model : Yönetimin çöküşü (System collaps).

Bütün bu modellerin Avrupa tarihine ve tarihöncesine uygulanmasının bizi amacımıza daha da yaklaştırdığını ifade eden yazar, seçkin eğemenliği ve yönetimin çöküşü modellerinin, toplumsal bir örgütlenmeyi gerektirmesi ve bunun bronz çağı Avrupa'sında eksikliğinin duyulması nedenlerinden ötürü, uygulanmadığını, ama nüfus yoğunluğu/ geçim ekonomisi modeliyle Avrupa'da *tarıma dayalı* bir yaşam şeklinin gözlemlenebildiğini öne sürmektedir. Böylece yazar tarafından, *Avrupa'da belli aralıklarla meydana gelen olaylar yerine, bir dizi gelişim aşamasının birbirini izlediği bir gelişme yaklaşımı (processual approach)* ortaya konmaktadır.

Prof. Renfrew bu yaklaşıma dayanarak, Avrupa'ya büyüyen dalgalar halinde (the wave of advance) yayılmış olan tarım topluluklarının H.A. dilini konuştukları iddia etmektedir. Avrupa'ya çifçilik ekonomisinin girme aşamasının, M.Ö. 6500-6000 yılları arasında Yunanistan ve Girit'te bir yerde başladığını ve daha sonra bir dizi ara ve ani ilerlemeler sonucunda bir tek aşama olarak gerçekleştiğini öne sürmektedir. İlk Avrupa tarım kültürlerine kaynak oluşturmuş olan belli başlı ehlil tahıl ve belki de bazı hayvan türlerinin M.Ö. 7. bin Anadolu'sundan, Çatalhöyük ve civarıyla, Doğu Anadolu Bölgelerinden Adalar ve Yunanistan yolu ile Avrupa'ya gelmiş olabileceğine değinen yazar, aynı durumun Avrupa'nın ilk çifçilerinin ataları için de doğru olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca, şimdiye değin Avrupa'daki avcı-toplayıcı mezolitik nüfusun varlığı hakkında bilgisiz kaldığımızı ifade ederek, böyle bir nüfusun varlığı söz konusu olduğunda bunların, ilk çifçilerin kullanmış olduklarından daha farklı bir ekolojik niş kullanmış ve zamanla yerel tarıma geçmiş olabileceklerini, bundan dolayı da Avrupa'da bazı H. A.'lı olmayan Baskça ve benzeri gibi dillerin kökeninin burada aranabileceğini, ayrıca bazılarının da belgelere hiç yansımamış olabileceğini iddia etmektedir.

Böylece Prof. Renfrew, Childe tarafından ortaya atılan *belli bir dil = toplum = arkeolojik kültür* eşitliğini daha genel bir eşitlemeye dönüştürmektedir : *dil değişimi = ekonomik/toplumsal nüfus yoğunluğu değişimi = arkeolojik kültürde görünen değişme*. Yaklaşımını, H. A. dillerinin ve arkeolojisinin öteki sorunlarına da uygulayan yazar, Hint-İran dilleri ve Keltlerin kökeni ve H. A. mitolojisi konularını da tartışmaktadır. Ayrıca, H. A. dillerinin kökeni konusunda ulaşılmış olduğu sonuçların Bantu ve Polinezya dillerinin kökenine uygulanıp uygulanmayacağını araştırmaktadır.

Hint-İran (: H. İ.) dillerinin kökeniyle ilgili olarak iki hipotezin söz konusu olduğunu belirten yazar, ilk H. İ. dillerinin M. Ö. 6500 civarında Doğu Anadolu ve Kuzey İran'dan -ve belki de Türkmenistan'a kadar olan bölgelerden- Avrupa örneğinde olduğu gibi tarım ve nüfus hareketleriyle Hindistan ve Çin'e kadar yayılmış olmasını A Hipotezi olarak kabul etmektedir. Bu hipotezin argumanlarının kabul edilmesi ile H. A. dillerinin Anadolu'nun üç ayrı bölgesine bağlı olarak bölünebileceğini; Batı ve Orta Anadolu'nun Avrupa, Orta Anadolu'nun Hitit ve Doğu Anadolu'nun H. İ. dillerini konuşanların vatanı olarak kabul edilebileceğini öne sürmektedir. Ayrıca bu durumda Hititçe ile H. İ. dilleri arasında bir takım benzerlikler beklemenin makul olabileceğini belirtmektedir.

Yazar, göçebe çoban istilacıların hareketlerine bağlı olarak açıklanan B Hipotezinin, eski ve geneleksen görüşe benzerlik gösterirse de, ondan çok farklı olduğuna değinmektedir. Bu hipoteze göre yerel tarım kökenleri olasılığını ve H. A. dillerinin gelişinin, esas yaşam tarzları göçebe çobanlık düzeyinde olan atlı savaşçıların gelişine, yani bir seçkin egemenliği aşamasına, eşlik ettiğini kabul etmektedir. Hipotez, Ukrayna steplerinden kaynaklanan atlı-savaşçı-göçebe-çoban toplulukların doğu ve güneye doğru istila hareketlerinin M. Ö. 2. binyıl sürecince gerçekleştiğini ve daha sonraları İran ve İndüs'te üstün duruma gelen bu çoban toplulukların başlangıçta bir H. A. dili konuştuklarını var saymaktadır. Öte yandan B Hipotezinin, H. İ. dilleriyle Doğu Avrupa'nın H. A. dilleri arasındaki ilişkisinin M. Ö. 4. bindeki genel bir kökenle çok yakın olabileceğini ima ettiğini, bunu destekleyen bir delil olarak Slav dillerinin eski bir sınıflamayla *Satem* gurubunda gösterilmesi olduğunu belirtmektedir.

Bu iki tezden bir karışım yapmanın mümkün olduğunu vurgulayan Renfrew, A Hipotezinin kabul edilmesi durumunda bile, ilk step göçerlerinin gerçekten de H. A. dillerini konuşmuş olmalarının ve bunların steplere uyarlanmalarının ilkin Ukrayna'da ortaya çıkmış olmasının kabul edilebilir olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, B. Hipotezinin kabul edilmesi durumunda ise, H. A. dillerinin Kuzey İran ve Türkmenistan'daki ilk çifçi toplulukların varlığından itibaren konuşulmuş olmasının çok uygun olabileceğini ve Hindistan'daki ilk H. A. dili konuşanlarının mevcudiyetinin çok daha eskiye giden bir zamana tarihlenebileceğini öne sürmektedir.

Sonuç olarak, yazarın ulaştığı sonuçlardan Anadolu arkeolojisi ve dillerinin kökeni ile ilgili sorunların, bu görüşlerin kabul edilebilirlik oranına göre, etkilendiklerini belirtmek gerekmektedir. Şüphesiz ki, Anadolu prehistoryası ile ilgili çalışmalar henüz tamamlanmamıştır ve bir bütünlüğü yansıtmaktan da uzaktır. H. A.'lı toplumların Eski Tunç Çağı III Anadolu'sundaki varlıklarını gösterdiği kabul edilen ve Balkanlar üzerinden Anadolu'nun Güney ve Güney-batısını etkilemiş geniş çaplı göçebe-barbar toplumların istila hareketlerinin bulunduğunu öne süren görüşün henüz gelişme kaydetmediğini göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca, bu göç ve istila hareketlerinin neden bu denli geniş çapta gerçekleştiği de tatmin edici bir açıklamaya kavuşmamıştır. H. A.'lı toplumların gene bu zaman dilimi içerisinde Anadolu'ya doğudan, Kafkas'lardan sızmalar halinde göçler olduğunu kanıtlayabilecek deliler ve Maikop'taki Kurgan mezarlarının madeni eserleri ile Alacahöyük ve Horoztepe madeni eserleri arasındaki olası ilişki de henüz kesinlik kazanmamıştır.

Prof. Renfrew, başta Hititler olmak üzere Anadolu'nun öteki 2. bin halkları olan Pala ve Luwileri yerli halklar olarak kabul etmektedir. Gene buna bağlı olarak, Hattileri de Anadolu'nun yerli halkları arasında görmekte ve bunların H. A.'lı toplumlarla birlikte tarıma geçtiklerini kabul etmektedir.

Bu tezlerin benimsenmesi veya ilgi görmesi, veya bunlardan bazılarının akılda bulundurulması, Anadolu arkeolojisinin ve dillerinin kökenine ilişkin sorunlarla uğraşan araştırmacıların dikkatlerini daha farklı hususlarda toplamalarına yardımcı olacağını düşünüyoruz. Prof. Renfrew'nün kitabı yayınlandığı tarihten bu

yana yoğun bir ilgi ve eleştiri odağı olmuştur. Biz burada onun öne sürmüş olduğu tezlerden bazılarını tanıtmayı amaçladık. Kitap, uzmanlar arasında açabileceği tartışmalara H. A. sorunlarına ilişkin argumanları sunmak açısından da çok faydalıdır.

Recai Tekoğlu

MALLORY, J., P. *In search of the INDOEUROPEANS. Language, Archaeology and Myth.* 288 sayfa, 175 resim, önde içindekiler ve önsöz, arka metin notları, bibliyografya, resimlerin kaynakları, teşekkürler ve index. Thames and Hudson, London 1991.

İlk olarak 1989 yılında yayınlanmış ve daha sonra 1990 yılında da ikinci baskısı yapılmış olan kitap, Mallory'nin kitabın önsözünde de belirttiği gibi, Hint-Avrupa (: H. A.) sorunlarını ele alan İngilizce kaynaklar arasında eksikliği duyulan bir açığı kapatmak için yazılmıştır. Yazar, H. A.'lıların kökeni sorununa ilişkin yeni bir görüş ortaya koymaktan çok, bu sorunları tanıtan genel bir bilgi taraması yapmayı amaçlamaktadır :

- i. bölüm : H. A.'lıların keşfi,
- ii. bölüm : Asya kıtasındaki H. A.'lılar,
- iii. bölüm : Avrupa kıtasındaki H. A.'lılar,
- iv. bölüm : Proto-Hint-Avrupa (:P. H. A.) kültürü,
- v. bölüm : H. A. dini,
- vi. bölüm : H. A. anavatan sorunu,
- vii. bölüm : P. H. A. arkeolojisi,
- viii. bölüm : H. A.'lıların yayılım alanları,
- ix. bölüm : Sonsöz.

Kitabını yazdığı süre içinde C. Renfrew'nün *Archaeology and Language* ve T. Gamkrelidze ve V. Ivanov'un iki ciltlik Rusça *H. A. dili ve H. A.'lılar* adlı eserlerinin kopyalarının yazarları tarafından kendisine iletildiğini belirten Mallory, her iki eserin de ulaşılmış olduğu sonuçlara katılmadığını vurgulamaktadır. İki Sovyet dil-